

TARIXIY KARTOGRAFIK VA GEOGRAFIK TADQIQOTLAR
TARIXSHUNOSLIGI

Abdushukurova Iqbol Kuchkarovna
GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

Annotatsiya. Tarixiy geografiya har qanday o'tmish geografiyasidir, hududiy yoki mavzusal, madaniy yoki fizikal. Shuning uchun bu o'ziga xos fan maydoni emas, balki o'simlik geografiyasi yoki iqtisodiy geografiya kabi boshqa tizimli fanlardan ajralib turmaydi. Tarixiy geografiyaning muhim jihatlaridan biri shundaki, u faqat o'tmish madaniy hududiy geografiyasi bilan cheklanmaydi, ba'zan bu o'zaro bog'liq deb hisoblangan.

Kalit so'zlar. Hududiy o'zgarishlarni tahlil qilish, tarixiy xaritalarni solishtirish, tarixiy makonlarni aniqlash, tabiiy-geografik sharoitlarni o'rganish, siyosiy chegaralarning o'zgarishini kuzatish

Annotation. Historical geography is any geography of the past, whether territorial or thematic, cultural or physical. It is therefore not a separate discipline, but is not distinct from other systematic disciplines such as plant geography or economic geography. One important aspect of historical geography is that it is not limited to the cultural territorial geography of the past, which is sometimes considered to be interrelated.

Keyword. Analyze territorial changes, compare historical maps, identify historical sites, study natural and geographical conditions, and track changes in political borders.

Tarixiy jarayonlarni to'liq tushunish uchun nafaqat yozma manbalarni, balki fazoviy va joylashuvga doir dalillarni ham chuqur o'rganish muhim ahamiyatga ega. Tarixiy kartografiya va geografik tadqiqotlar tarixshunoslikning bevosita va ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Bu yo'nalishlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, o'tmishdagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy hodisalarni zamon va makon koordinatalarida joylashtirishga xizmat qiladi. Jumladan, qadimgi xaritalar, geodezik o'lchovlar, toponimik tadqiqotlar va zamonaviy GIS texnologiyalari yordamida tarixiy voqealar makoniy muhitda tahlil qilinadi. Shu jihatdan, tarixiy geografiya nafaqat tarix ilmining yordamchi fanlaridan biri, balki o'tmishni kompleks tarzda anglashda asosiy metodologik asoslardan biridir.

Ilk kartografik an'analar insoniyat tsivilizatsiyasining qadimiy bosqichlarida shakllana boshlagan. Misr, Mesopotamiya, Xitoy va Hindiston kabi yirik qadimiy sivilizatsiyalar zamonida yerning tuzilishi, daryolar, tog'lar va turli tabiiy ob'ektlar tasvirlangan ilk xaritalar yuzaga keldi. Masalan, miloddan avvalgi XVI asrga oid Babilon gil xaritalari bu borada eng qadimgi namunalar sirasiga kiradi. Bu xaritalarda yer sathi markaz sifatida

ko'rsatilgan, daryo va tog' tizmalari esa mifologik tushunchalar bilan uyg'unlashtirilgan. Bunday xaritalar diniy-falsafiy qarashlarga asoslangan bo'lsa-da, ular real geografik tasavvurlar bilan yo'g'rilgan edi.

Qadimgi Yunoniston kartografiyasi tarixiy geografik tafakkurning rivojida muhim bosqich bo'ldi. Miloddan avvalgi V-IV asrlarda yashagan Gerodot, Gekatey va Eratosfen kabi olimlar geografik makonni ilmiy asosda tushunishga harakat qilishdi. Ayniqsa, Eratosfenning Yer sharini sferik shaklda tasvirlashi va uning diametrini deyarli aniq hisoblab chiqishi, tarixiy geografiya va kartografiya rivojida inqilobiy yangilik edi. Bu ilmiy yondashuv Rim davri olimlari tomonidan davom ettirildi. Ptolemey o'zining mashhur "Geografiya" asarida xaritalar tayyorlashda koordinatalar tizimini yaratdi, bu esa keyinchalik Yevropa kartografiyasiga chuqur ta'sir ko'rsatdi.

O'rta asrlar davrida islomiy dunyo kartografiyasi va geografik tadqiqotlar yuksak darajada rivojlandi. Al-Xorazmiy, al-Idrisiy, al-Biruniy, Mahmud Qoshg'ariy kabi buyuk allomalar tarixiy geografik tafakkurning rivojiga ulkan hissa qo'shishdi. Al-Biruniyning "Geodeziya" va "Hindiston" asarlari nafaqat tabiiy geografiya, balki tarixiy-geografik holatlar haqida ham qimmatli ma'lumot beradi. U turli xalqlarning joylashuvi, iqlimi, tabiiy boyliklari va ularning yashash muhitiga doir tafsilotlarni ilmiy asosda tasvirlaydi. Mahmud Qoshg'ariy esa o'zining "Devonu lug'otit turk" asarida turkiy qabilalarning etnogeografik xaritasini yaratdi, bu asar orqali o'rta asr Markaziy Osiyo qabilalarining tarqalish areali, ularning o'zaro munosabatlari va harakat yo'nalishlari aniqlanishi mumkin.

Yevropada geografik bilishning yangi bosqichi Buyuk geografik kashfiyotlar davrida – XV-XVII asrlarda yuzaga chiqdi. Bu davrda tayyorlangan xaritalar tarixiy voqealarni tahlil qilishda asosiy vositaga aylandi. Masalan, Gerard Merkator tomonidan taklif etilgan proyeksiya usuli uzoq yillik kartografiya maktablarida asosiy model sifatida qo'llanildi. Ayniqsa, bu davrdagi xaritalarda yangi ochilgan qit'alar, okean yo'llari, kolonial imperiyalar chegaralari aks ettirildi. Bunday xaritalar orqali tarixiy voqealarning fazoviy dinamikasi, ya'ni davlatlarning kengayishi, chegaralarning o'zgarishi, harbiy yurishlar, savdo yo'llari va migratsiyalarni aniqlash mumkin bo'ladi.

Markaziy Osiyoning tarixiy kartografiyasi ham alohida e'tiborga loyiq. Bu mintaqa Buyuk Ipak yo'lining markazida joylashgani bois har doim xalqaro savdo, harbiy harakatlar, etnomadaniy almashinuvlar markazi bo'lib kelgan. Shuning uchun qadimgi va o'rta asr manbalarida mintaqaning geografik joylashuvi va aholisi haqida keng qamrovli ma'lumotlar uchraydi. Jumladan, Xitoy solnomalarida Davan, Kangju, Yuezhi, So'g'd va Baqtriya kabi qadimiy davlatlarning joylashuvi, chegaralari, ichki tuzilmasi aniq tasvirlangan. Arab manbalarida esa Movarounnahr va Xurosondagi shaharlar, daryo tizimlari, vohalar va cho'llar to'g'risida batafsil yozilgan. Ayniqsa, Abu Rayhon Beruniy, Istahriy, Muqaddasiy,

Ibn Havqal kabi mualliflarning asarlari Markaziy Osiyoning tarixiy geografiyasini o‘rganishda bebaho manba sanaladi.

Yangi davr tarixshunosligida kartografik tadqiqotlar yangi bosqichga ko‘tarildi. XIX–XX asrlarda rus olimlari va ekspeditsiyalari orqali O‘rta Osiyoning geodezik xaritalari, toponimik lug‘atlari va tarixiy joy nomlari tizimlashtirildi. Xususan, V.V. Bartold, N.I. Veselovskiy, A.I. Dobrosmyslov, L.R. Kyzlasov kabi olimlarning tadqiqotlari tarixiy geografik maktabning poydevorini yaratdi. Bartoldning Movarounnahr bo‘yicha olib borgan izlanishlari, tarixiy joylarning aniqlanishi va o‘zgarish dinamikasini aniqlashda muhim rol o‘ynadi.

Bugungi kunda tarixiy kartografiya zamonaviy texnologiyalar yordamida yangi bosqichga chiqmoqda. Geoinformatsion tizimlar (GIS), raqamli xaritalash, aerokosmik suratga olish, arxeologik topilmalar bilan bog‘liq fazoviy ma‘lumotlar orqali tarixiy jarayonlar vizual tarzda qayta tiklanmoqda. Bu esa tarixiy tadqiqotlarda muhim fazoviy tahlil vositasiga aylanmoqda. Masalan, qadimiy yodgorliklarning joylashuv xaritasi, ko‘chmanchi xalqlarning harakat yo‘nalishlari, savdo yo‘llari va ularning vaqt o‘tishi bilan o‘zgarishini raqamli tahlil qilish mumkin. Shu tariqa, tarixiy kartografik va geografik izlanishlar tarix fanini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Tarixiy geografiya faqat joy nomlarini bilish emas, balki vaqt, fazo va harakat uchligini uyg‘unlashtirgan holda tarixiy tafakkurni shakllantirishdir. Har bir tarixiy hodisa o‘zining aniq fazoviy chegarasiga ega bo‘ladi. Shuning uchun, tarixiy geografiya yordamida tarixiy voqealarni makoniy aniqlikda o‘rganish, ularni sababiy bog‘liqlikda ko‘rish mumkin bo‘ladi. Bu esa tarixni abstrakt tafakkur emas, balki fazoviy tahlil vositasida tushunish imkonini beradi. Ayniqsa, O‘rta Osiyoning ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchi xalqlari tarixini tushunishda bu yondashuv muhim hisoblanadi. Ularning harakatlari, iqlim va tabiatga moslashuvi, yashash joylarining o‘zgarishi tarixiy geografik tahlilsiz to‘liq ochilmaydi.

Xulosa qilib aytganda, tarixiy kartografik va geografik tadqiqotlar tarixshunoslikning ajralmas va asosiy qismini tashkil etadi. U tarixiy tafakkurda fazoviy ongni shakllantirish, tarixiy voqealarni aniqlik va aniqlanish muhitida tahlil qilish, tarixiy makon va zamonni uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Bu yo‘nalishdagi izlanishlar nafaqat tarixni to‘g‘ri talqin etish, balki tarixiy haqiqatga yaqinlashish uchun ham zarur hisoblanadi.

Foydaniilgan adabiyotlar.

1. Абдушукурова, И. К. (2018). Роль и место семьи в формировании патриотизма и гражданской позиции у молодежи. Вопросы науки и образования, (8 (20)), 184-185.

2. Абдушукурова, И. К., & Самадов, Б. К. (2016). О мерах по борьбе против торговли людьми. Научный журнал, (6 (7)), 140-141.
3. Абдушукурова, И. К. (2017). Воспитание студентов в аспекте молодежной политики. Достижения науки и образования, (6 (19)), 77-78.
4. Абдушукурова, И. К., & Самадов, Б. К. (2021). Преемственность поколений и воспитание молодёжи. Вестник науки и образования, (10-3 (113)), 83-85.
5. Абдушукурова, И. (2022). НОВЫЕ ТРЕНДЫ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ. Academic research in educational sciences, 3(5), 1235-1247.
6. Самадов, Б. К., & Абдушукурова, И. К. (2021). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ТРИЗ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ. Проблемы науки, (6 (65)), 85-87.
7. Абдушукурова, И. К. (2020). Противодействие торговле женщинами и методы профилактики. Вестник науки и образования, (10-3 (88)), 39-42.
8. Абдушукурова, И. К. (2017). Применение инновационных технологий в преподавании социологии. Проблемы педагогики, (6 (29)), 12-13.
9. Абдушукурова, И. К., & Темирова, Н. Э. (2014). Борьба против торговли людьми в Узбекистане. Молодой ученый, (4), 466-468.
10. Dilshod, A., Abdumatov, A., & Ismoil, R. (2025). FORMATION AND DEVELOPMENT OF HISTORICAL GEOGRAPHY GULISTAN STATE UNIVERSITY. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 47-53.
11. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). YOZUV ISLOHOTI VA DINIY MEROSGA MUNOSABAT: INGLIZ OLIMLARINING YONDASHUVI. YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(9), 28-41.
12. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). INGLIZ MANBALARIDA 1927–1938 YILLARDA O'ZBEKISTON MADANIY MANZARALARI: REPORTAJLAR, JURNALLAR VA ARXIV HUIJATLARI TAHLILI. YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(9), 11-27.
13. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). XX ASRNING 20-30 YILLARIDA INGLIZ MANBALARIDA O'ZBEKISTON MADANIYATING ASOSIY YO'NALISHLARI VA MUOMMALARI DAVR TARIXSHUNOSLIGIDA. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 90-101.
14. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). XX ASRNING 20-30 YILLARIDA INGLIZ MANBALARIDA O'ZBEKISTON MADANIYATING ASOSIY YO'NALISHLARI VA MUOMMALARI DAVR TARIXSHUNOSLIGIDA. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 90-101.

15. Ismoil, R., Dilshod, A., & Zilola, A. (2025). O ‘ZBEKISTON TASHQI SIYOSATIDA TINCHLIKPARVARLIK TAMOIYLLARINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI. TA’LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 203-214.
16. Zilola, A., Ismoil, R., & Dilshod, A. (2025). MISRDAGI SUV OSTI ARXELOGIYASI TADQIQOTLARIDAN. TA’LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 192-202.
17. Vildanovich, G. S., & Davron o‘g‘li, A. D. (2025). MARKAZIY OSIYO XALQARO MUNOSABATLAR TIZIMIDA (1992–2009): MINTAQAVIY TIZIM OSTINING SHAKLLANISHI VA EVOLYUTSIYASI. YANGI RENESSANSDA ILM-FAN TARAQQIYOTI, 1(2), 338-341.
18. Abdumatov, A., & Aliboyev, D. (2024). SOME CONSIDERATIONS FROM THE HISTORY OF DEFENSE FACILITIES OF CENTRAL ASIA. Ilm-fan va ta'lim, 2(4), 19.
19. Davron o‘g‘li, A. D. (2025). INSON, ONG VA BORLIQ: FALSAFIY YONDASHUV. YANGI O ‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 3(5), 462-467.